

Mozart-kézirat Magyarországon

Egy 1775. júliusában komponált, „egzotikus” zongorafantázia, és annak hatása Mozart hegedű- és zongoraműveire

Sulyok Imre közreadásában és előszavával, 1977-ben jelent meg a Zeneműkiadó gondozásában az a Köchel-jegyzékben nem található Mozart-kézirat, amely a közreadóhoz nagyapjától, Dr. Schulek Vilmos szemorvosprofesszortól (1843–1905) került. A Mozart-kézirat a kutatók számára korábban ismeretlen volt. Dr. Wolfgang Plath véleménye szerint, az írás alapján ítélve, körülbelül az 1776–77-es években keletkezhetett.

A kéziraton a következő bejegyzés olvasható: „Vienne le 23 de Juillet 1846”, alatta pedig: „Autographe de l’immortel W. A. Mozart. Offert á Mselle Luise Branca par I. Baroni Castiglione” – (Bécs, 1846 július 23. A halhatatlan Mozart kézirata. Luise Branca kisasszonynak felajánlva, I. Baroni Castiglione által.)

Amint a faksimile-kiadvány előszavában olvashatjuk, a bejegyzés alapján feltételezhető, hogy a kézirat az 1784-ben született, és milánói hivatalnokként 1859-ben elhunyt Carl Mozarttól, Mozart fiától kerülhetett I. Castiglione báróhoz, majd pedig Luigia Brancahoz. Luigia Branca férje Carlo Weber volt, aki Triestben született 1814-ben. Jó, és képzett hangú énekes volt, társaságban Liszt is kísérte néhányszor. Carlo Weber többször járt feleségével rokoni látogatáson Budapesten, itt is halt meg nővérénél, Weber Carolynénél, 1898-ban, aki Fuchs Rudolf pesti nagykereskedő felesége volt. A művészetkedvelő család legfiatalabb leánya, Fuchs Melánia – aki Thern Károlynál tanult, és kiváló zongorista volt – a jól zongorázó Schulek Vilmos felesége lett. Mivel Luigia Brancának – aki 1891 körül hunyt el – nem volt gyermeke, a kézirat férje, Carlo Weber útján került annak unokahúgához és férjéhez, vagyis a család legaktívabban muzsikáló tagjaihoz.

Az egyetlen, Magyarországon található Mozart-kéziratra 2009 októberében, a Zenetudományi Intézetben megrendezett Haydn-kiállításon figyeltem fel, majd ezt követően kezdtem tanulmányozni a kéziratot ismertető faksimile-kiadványt. Már kezdetben kiderült, hogy jelentős dokumentumról van szó, hiszen eddig nem sikerült megtalálni azoknak a magyaros „báli” epizódoknak az előzményét, amelyekről Mozart „nagy” hegedűversenyeivel kapcsolatban, korábban már írtam. Ez indokolja, hogy most külön tanulmányt szentelek az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratnak. Mivel az 1775. április 14-én elkészült B-dúr (K 207), majd a június 14-én befejezett D-dúr (K 211) hegedűversenyben még nem érzékelhető a magyar táncmuzsika hatása, feltételezhető, hogy a Mozart-kézirat 1775 júliusában (vagy augusztus elején) keletkezhetett, és előtanulmányként szolgált a szeptember 12-én befejezett G-dúr (K 216) hegedűversenyhez. Valószínűnek látszik ugyanis, hogy mielőtt Mozart a hegedűversenyekben kezdte alkalmazni a magyar verbunkos zene stílusjegyeit, előbb rövid zongorafantáziában próbálta összefoglalni a „Lajtán túli”, „egzotikus” hegedűmuzsika jellegzetességeit, hiszen egy ilyen rögtönzés megszólaltatására a zongora alkalmasabb volt, mint a hegedű. Lássuk tehát az 1977-ben, nyomtatásban megjelent Mozart-kéziratot. (1. számú kottapélda) A fűgákat megelőző, fantáziaszerű prelúdiumokból kiindulva, a faksimile-kiadás közreadója a kiadványt a „Praeludium” címmel

látta el. Szerintünk a művet Mozart stílus tanulmányának szánta, amelynek nem lett folytatása. Erre utal az is, hogy nem külön kottalapra, hanem korábban a számozott basszus gyakorlására használt lap üresen maradt oldalára jegyezte le a kompozíciót. Ezek alapján mi inkább a zongorafantázia elnevezést használjuk. A faksimile-kiadás közreadója, a műben előforduló „gisz-’a és „disz-’e vezetőhang-kapcsolat alapján „moduláló zongora prelúdium”-ként említi a kéziratot. Pedig ha a klasszikus zene oldaláról közelítjük meg a művet, sohasem fogunk rálelni azokra a mozgatórugókra, amelyek Mozartot az „egzotikus” fantázia megírására ösztönözték. Lássuk tehát, hogy a verbunkos táncstílus ritmikai jegyei mellett milyen jellegzetes verbunkos hangulattípusokat fedezhetünk fel Mozart zongorafantáziájában.

1. A magyar („cigány”) skála 1. típusa, a-mollban (’a-,gisz-,f-,e-,disz-,c-,h-,a), és e-mollban (’e-,disz-,c-,h-,aisz-,g-,fisz-,e)
2. A magyar („cigány”) skála 2. típusa, e-mollban: ’e-,disz-,c-,h-,a-,gisz-,f-,e
3. A harmonikus moll hangsorra épülő, „hősi” verbunkos hangsor, a-mollban (’f-,e-,d-,c-,h-,a-,gisz), és e-mollban (’c-,h-,a-,g-,fisz-,e-,disz)
4. A verbunkos dallamgerinc, amely az előbbi „hősi” hangsor, és a dallamos moll hangsor felső („emelkedő” irányba tartó) kvartmenetének az egybeolvadásából jön létre: ’c-,h-,a-,g-,fisz-,e-,disz-,cis-,h (lásd a zongorafantázia 3. sorának végétől az 5. sor közepéig terjedő szakaszt).

A továbbiakban arra keressük a választ, vajon miért fordult Mozart figyelme a magyar táncmuzsika felé. Mint tudjuk, Joseph Haydn öccse, a Salzburgban élő Michael Haydn 1757–1762-ig volt Nagyváradon püspöki karmester. Itt ismerkedett meg a verbunkos muzsikával, amint azt többek között az 1784-ben komponált d-moll szimfónia „Rondo all’Ongarese” típusú zárótétele is bizonyítja. Michael Haydn 1763-ban lett a salzburgi hercegérsek udvari zenekarának koncertmestere, majd 1781-ben (Mozart utódként) a salzburgi dóm orgonistája. Mozart 1775 márciusa és decembere között Salzburgban írta mind az öt hegedűversenyét, és valószínű, hogy Michael Haydn révén ekkor került kapcsolatba a magyar táncmuzsikával.

A történelmi háttérről röviden csak annyit, hogy a verbunkos táncmuzsika a Hadik András lovassági tábornok által vezetett magyar huszárság, hét éves háborúban (1756–1763) vívott, dicső csatáit követően indul virágzásnak, és igen jól beleillik a „hősi” kor hangulatába. (Hadik András 1774-ben grófi rangot kap Mária Teréziától. A budai várban lovasszobor őrzi emlékét.) Ez a hősi hang már Mozartnál megjelenik (1775), majd a napóleoni háborúk idején Beethoven művészetében teljesebbé válik. A verbunkos stílus jellegzetességei közé tartozik a kvartokban hullámzó dallamvezetés, és a „hősi” (harmonikus moll) hangsor használata. Emellett kedveli a dallamos moll hangsor felső kvartjában, hangulati „emelkedéssel” és „süllyedéssel” ringatózó kvartmeneteket, és ezt a hullámzó

mozgást kiterjeszti a moll hangsor alsó, és legalsó kvartjára is. Ezáltal a verbunkos táncdallam képes megszólaltatni a 12 fokú skála valamennyi hangját. A verbunkos táncban gyakran fordul elő, hogy az „emelkedő” és „süllyedő” kvart-hullámok második hangja nem szólal meg. Ilyenkor a két kvart-hullám egybeolvad, és bővített szekundus, „egzotikus” kvart-menet jön létre. Az egybeolvadás folyamatát Lavotta 1790 táján komponált, „Homoródi nótá”-jának Figurája segítségével kísérhetjük figyelemmel, lásd az 1. ütem „emelkedő” (d'-e'-fisz-'g) és a 2. ütem „süllyedő” ('g,-f,-esz-,d) kvart-hullámok összeolvadását a 3. ütemben.

2.

Népi eredetű verbunkos táncunkban, a kapuvári páros verbungban is jelen van a dallamos moll hangsor felső kvartjának ,g-'a-'h-'c – 'c,-bé-,asz-,g hullámpárja, amelynek „emelkedő” és „süllyedő” hulláma a primóban ,g-'asz-'h-'c kvart-hullámként olvad egymásba. Ilyen „egzotikus” kvart-hullám jelenik meg a verbunkos táncdallam alsó (d'-esz-'fisz-'g), és legalsó (c-'desz-'e-'f) kvartjában is.

3.

Dunántúli népi táncdallam (kapuvári páros verbung)

A kapuvári páros verbungban megszólaló, három „egzotikus” kvart-menettel kapcsolatban ismét arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a XIX. században „magyar skálának”, illetve más elnevezéssel – mivel a magyar táncokat akkoriban főként cigány muzsikusok játszották – „cigány skálának” nevezték a moll hangsor alábbi két típusát:

1. bővített szekundus kvart-menet a moll hangsor *felső* és *alsó* kvartjában
2. bővített szekundus kvart-menet a moll hangsor *felső* és *legalsó* kvartjában.

Mivel a Homoródi-nóta, a kapuvári páros verbung, mind pedig a Bartók-brácsaverseny témája és téma-variációja a C hangnemi közpntúra épül, a bennük ringatózó „emelkedő” és „süllyedő” kvart-menetek könnyen összehasonlíthatók.

Bartók Brácsaversenyének főtémájában, és a főtéma variációjában 'asz-,g,-f,-esz-(d)-,c,-h,-a,-g *verbunkos dallamgerinc* rejtőzik. A főtémában, és annak variációjában „emelkedő” és „süllyedő” kvart-hullámok ringatóznak. A főtéma-variáció kvart-lépcsőn felfelé haladó tizenhatod-menetéből (fisz-'g 'h-'c 'e-'f) a moll hangsor *alsó* (d'-esz-'fisz-'g), *felső* (g-'asz-'h-'c), és *legalsó* (c-'desz-'e-'f) kvartjában elhelyezkedő, „egzotikus” kvart-menetek *foszlányai* villannak elő. Megfigyelhetjük ugyanis, hogy a kapuvári páros verbung *alsó*, *felső* és *legalsó* kvartjának „egzotikus” kvart-menetei pontosan beleillenek a Brácsaverseny kvart-lépcsőn felfelé haladó tizenhatod-menetébe. Ha Bartók tizenhatod-menetét a moll hangsor *felső* és *alsó* kvartjában, illetve a moll hangsor *felső* és *legalsó* kvartjában elhelyezkedő, egzotikus kvart-menet hangjaival egészítjük ki, a magyar („cigány”) skála két típusának kombinációját kapjuk (lásd a kapuvári páros verbungot):

1. 'c,-h-,asz-,g,-fisz-,esz-,d-,c
2. 'c,-h-,asz-,g,-f,-e-,desz-,c

Bartók variációja a magyar zene „aprózódó” ritmikáját követi, akárcsak Mozart rögtönzése. A zongorafantázia 1. sorában megszólaló tizenhatod-menet szintén a magyar („cigány”) skála két típusán hullámszik végig:

1. 'a-,gisz-,f,-e-,disz-,c,-h,-a
2. 'e-,disz-,c,-h,-a-,gisz-,f,-e

1.

PRAELUDIUM

[W. A. Mozart]

Mozart a kézirat utolsó sorában ismét a verbunkos zene jellegzetes „hősi” hangsorát idézi fel. Ezért az utolsó harmincketted-mened nem e³-ről, hanem c³-ről indul lefelé és a hősi 'c,-h-(a)-,g-(fisz)-,e-,disz hangulatípus jegyében zárja le a zongorafantáziát.

A G-dúr hegedűverseny 1. tételében, a 2. téma magyaros táncot megszólaltató variációjában (d-moll) a magyar („cigány”) skála 1. típusa szólal meg:

4.

Az 1775 októberében komponált, D-dúr hegedűverseny 3. tételében (3. Andante grazioso) e-moll verbunkos variáció hangzik fel. A variáció első két üteméből szintén a magyar („cigány”) skála 1. típusa villan elő: 'e-,disz-,c,-h,-a,isz-,g,-fisz-e.

Az e-moll hangsor *alsó* kvartjának „egzotikus” (‘h-’aisz-’g-’fisz) kvartmenete a variáció elején szólal meg, *felső* kvartjának „emelkedő” (‘h-’cisz-’disz-’e) hullámát a 3. ütem, ennek „süllyedő” párját (‘e-’d-’c-’h) pedig a 3. ütem vége és a 6. ütem eleje adja ki.

5.

Kvartokban hullámzó, ősi magyar népdal

Népi verbunkos táncaink esetében, az „emelkedő” és „süllyedő” hullámzásnak a moll hangsor *alsó*, és *legalsó* kvartjára való kiterjesztését természetesen nem vezethetjük le a moll hangsorból. A magyar népzene kvart-ringatózásának gyökerei jóval régebbre nyúlnak vissza, mint amikor a dúr-moll hangrendszer kialakult. Bár a zenetudomány az egzotikus (bővített szekundus) kvartmenetek megjelenését 1800 tájára, a verbunkos táncmuzika virágzásának idejére teszi, ez nem jelenti azt, hogy ezek korábban nem fordultak elő a magyar népzeneben. Példaként említjük az ősi, „Röpülj páva...” kezdetű népdal 3-4. ütemének díszítőhangokkal ringatózó ‘a-’h-’cisz-’d – ‘d-’c-’bé-’a hullámpárját, amely „egzotikus” ‘d-’cisz-’bé-’a kvart-hullámmá olvad össze. Az ötfokú Páva-dallam kvartokban hullámzik, a kvart-hangközökön belül pedig „emelkedő” és „süllyedő” kvartmenetekkel ringatózók (lásd az 1-2. ütem ‘d-’e-’fisz-’g – ‘g-’f-’esz-’d hullámzását a felső kvartban).

6.

A zongorafantázia elemzése

Mozart felfelé ívelő ‘f-’a-’c-’e-’f hangsorral, „aprózódó” ritmikákkal indítja a zongorafantáziát, majd ezt a hangsort a magyar („cigány”) skála két típusának hangjaival tölti ki. A szabadon száryaló rögtönzés lejegyzésekor nem ír ütemvonalakat, és az 1. sorban nem jelzi a verbunkos táncok tizenhatodokban mozgó triola-párjainak lüktetését sem. Ez a szabadon száryaló, kadenciaszerű gondolkodásmód figyelhető meg a G-dúr hegedűverseny 1. tételének magyaros epizódját (106–152. ütem) lezáró *kadenciában*, és az A-dúr hegedűverseny 3. tételének magyaros, egzotikus szakasza (Allegro) végén megszólaló *kadenciában* is, ahol szintén nem ír ütemvonalakat.

A zongorafantáziában már kezdetben megjelenik a ‘c-’f kvart-lépés, benne az ‘e-’f hangulati elemmel, amely az 1. sor közepén csatlakozó ‘a-’gisz fordulattal és a h-hanggal kiegészülve, „hősi” ‘f-’e-’(d)-’c-’h-’a-’gisz hangsorrá áll össze. Az „egzotikus” ‘e-’disz-’c-’h kvartmenet a 2. sor közepén „süllyedő” (‘e-’d-’c-’h) kvartmeneté alakul át, és a *felső* (‘a-’gisz-’f-’e) kvartmenettel összekapcsolódva, a verbunkos muzika „hősi” (harmonikus moll) hangsorát adja ki: ‘f-’e-’d-’c-’h-’a-’gisz.

Utána felfelé ívelő „aprózódó” harmincketted-futam következik, amelyben már benne rejtőznek az a-moll hangsor *felső*, *legalsó* és *alsó* kvartjának „emelkedő-süllyedő” hullámpárjai (‘e-’fisz-’gisz-’a – ‘a-’g-’f-’e ‘a-’h-’cisz-’d – ‘d-’c-’aisz-’a és ‘h-’cisz-’disz-’e – ‘e-’d-’c-’h). Ez a harmincketted-menete magában rejtje az említett hullámpárok egybeolvadásából létrejött „egzotikus” kvart-hullámokat is

(‘e-’f-’gisz-’a ‘a-’aisz-’cisz-’d és ‘h-’c-’disz-’e), amelyek közül az elsővel és a harmadikkal a zongorafantázia 1. sorában már találkozunk.

Láthatjuk tehát, hogy a fantázia kezdetben az ‘f-’a-’c-’e-’f hangsoron ringatózik felfelé, majd a 2. sor végén megszólaló harmincketted-futamot követően, trillás „sarkantyúpengéssel” díszített „hősi” fordulattal ereszkedik lefelé (‘f-’d-’h-’gisz), kiegészítve a zongorafantázia elején megszólaló hangsort. Ebből a két hangulati elemből építkezik Beethoven Egmont-nyitányának (1810) főtemája is, amely szintén a „hősi” hangsort idézi fel (‘desz-’c-’bé-’asz-’g-’f-’e):

7.

A 3. sor vége előtt megszólaló, „süllyedő” (‘a-’g-’f-’e) kvartmenet a folytatásban már ‘a-’g-’fisz-’e kvart-hullámként van jelen, miközben előkés indításokkal kiemelve szólal meg a „hősi” hangsor (‘c-’h-’a-’g-’fisz-’e-’disz). A zongorafantázia 5. sorának közepén egzotikus kvart-motívum (‘e-’disz-’c-’h) hívja fel a figyelmünket arra, hogy itt a harmonikus moll hangsor ‘c-’h-’a-’g-’fisz-’e-’disz „hősi” hangulattípusa ringatózik együtt a moll hangsor *felső* kvartjában megszólaló „emelkedő” ‘h-’cisz-’disz-’e kvart-hullámmal. Ezzel kialakul a verbunkos táncmuzika által kedvelt ‘c-’h-’a-’g-’fisz-’e-’disz-’cisz-’h hangsor, a *verbunkos dallamgerinc*. Ez a jellegzetes hangsor ebben a dimenzióban jelenik meg az A-dúr hegedűverseny 3. tételének Allegro-szakaszában is (lásd 20. kottapéldánkat).

Az 5. sor végén kezdődő harmincketted-menetben az e-moll hangsor *legalsó* kvartjának „emelkedő” (‘e-’fisz-’gisz-’a), „süllyedő” (‘a-’g-’f-’e) és „egzotikus” (‘e-’f-’gisz-’a) kvartmenete, továbbá *alsó* kvartjának „emelkedő” (‘fisz-’gisz-’aisz-’h), „süllyedő” (‘h-’a-’g-’fisz) és „egzotikus” (‘fisz-’g-’aisz-’h) kvartmenete rejtőzik. A 6. sor elején a magyar („cigány”) skála 1. típusának ‘e-’disz-’(c)-’h-’aisz-’g-’fisz-’e hangjai szólalnak meg.

A futam végén jelentősegteljesen hangzik fel a c-hang, amely ezt követően a 6. sor végén lévő nyolcad-menete „süllyedő” (‘e-’d-’c-’h) kvart-motívumában helyezkedik el. Ez a c-hang a 7. sor elején már a lefelé hullámzó ‘d-’c-’h-’a kvartmenetben, majd a „hősi” ‘c-’h-’a-’g-’fisz-’e-’disz hangsor *kezdőhangjaként* ringatózik tovább.

A 7. sor elején, a 2. és 4. ütésre megszólaló, tizenhatodokban lefelé hullámzó kvartmenetekkel a G-dúr hegedűverseny 1. tételének 2. témájában (lásd 12. sz. kottapéldánkat), és az A-dúr hegedűverseny 3. tételének Allegro-szakaszában (az 1. „törökös” zenekari közjátékot követően) találkozhatunk. Mozart kvartmenetei mindhárom esetben a „hősi” hangsoron – az A-dúr hegedűversenyben a verbunkos dallamgerincen – ringatóznak lefelé.

Az 5. sor végén, és a 6. sor elején megszólaló futamokból (e-moll) ismét a magyar („cigány”) skála villan elő. Az 5. sor végén látható harmincketted-futam játékosan felfelé hullámzó kvartmenetét (‘e-’a) érdemes összehasonlítani azzal a ringatózó mozgással, amely a G-dúr hegedűverseny 1. tételében, a 2. téma variációs részében jelenik meg.

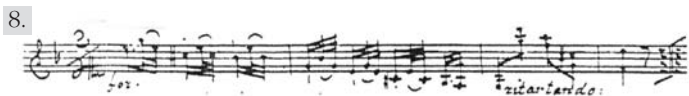
A 6. sor végén megszólaló nyolcad-menetben nemcsak „emelkedő” (‘h-’cisz-’disz-’e) és „süllyedő” (‘e-’d-’c-’h) kvart-hullám rejtőzik, hanem a két hullám egybeolvadásából létrejött, egzotikus kvartmenet is (‘e-’disz-’c-’h), amely a 6. sor elején hallott magyar („cigány”) skála ‘e-’disz-’c-’h-’aisz fordulataból ringatózott ide. Ez az ‘e-’disz-’c-’h kvartmenet jelenik meg majd a 7. sorban, a harmonikus moll (e-moll) hangsoron végighullámzó harmincketted-futamban is. A 6. sor hosszan kitartott, egész értékű ‘g-’g és ‘e-’c hangjai, fél értékű ‘h-’g hangjai, valamint a 7. sor fél értékű ‘h-’fisz

hangjai mind a „hősi” hangsor 'c,-h,-a,-g,-fisz,-e,-disz hangulattípusát erősítik. A 3. sor elején megfigyelhettük, hogyan szólnak meg a kíséret akkordjaiban a „hősi” hangsor hangjai ('f,-e,-d,-c,-h,-a,-gisz). A zongorafantázia hosszan kitartott f-kezdőhangja már ennek a hangsornak a megjelenését készíti elő. A 7. sor triolája előtti *bangulati kitérő* 'f,-e hangjai a 6. sor közepén elkezdett, de befejezetlenül maradt 'e,-disz,-c,-h,-a,-gisz-(f)-(e) magyar („cigány”) skála legalsó kvartját egészítik ki (lásd a magyar skála 2. típusát a zongorafantázia 1. sorában).

A 7. és 8. sor ismét a „hősi” 'c,-h,-a,-g,-fisz,-e,-disz hangsorra épül. A mű utolsó skálamenete ennek kezdőhangjáról (c³) indul lefelé. A zongorafantázia végül ennek a hangsornak a jegyében, pontozott ritmikával, „fényes sarkantyúpengéssel” zárul. A közreadó a skálamenet c³ kezdőhangját e³-ra javítja, figyelmen kívül hagyva, hogy Mozart a „hősi” hangsorral kívánta lezárni a zongorafantáziát (lásd az 1. számú kottapéldát és a kézirat utolsó sorát).

Mozart a zongorafantázia 5. sorának közepén, az e-moll hangsor felső kvartjában ringatózó, „emelkedő” (h-'cisz-'disz-'e), és „egzotikus” ('e,-disz,-c,-h) kvart-hullámmal árulja el, hogy a „kromatikusan kitöltött” kvart-menetekben valójában *egymásra helyezett* kvart-motívumok rejtőznek. Szabolcsi Bence: „Egzotikus” elemek Mozart zenéjében című tanulmányában (A válaszut, 183. l.) hívja fel a figyelmet Hermann Abert „W. A. Mozart” című könyvére (I. kötet, 329. l.), amelyben azt olvashatjuk, hogy Mozart kedveli a kromatikusan kitöltött, felfelé és lefelé haladó kvart-menetet. Bár a „kromatika” szó használatával mi óvatosabban bánnánk, a szerző végül is a lényegre fogalmazza meg, amikor felfelé és lefelé hullámzó kvart-menetekről beszél. Kevésbé szerencsés viszont a szakirodalom kromatikával kapcsolatos, általánosabb megfogalmazása, amely szerint „Mozartnál az alterációs kromatika válik egyre fontosabbá”. Mivel a zongorafantáziában, valamint az általunk említett Mozart-művek esetében nem a hétfokú hangsor színezőhangokkal való kitöltéséről van szó, hanem a kvartokban ringatózó magyar muzsika „emelkedő”, „süllyedő”, és „egzotikus” kvart-meneteinek az egymásra helyezéséről, az „alterációs kromatika” kifejezés ez esetben nem helytálló. A zongorafantázia 3. sorában a „hősi” jelleg lefelé ereszkedő 'f,-d,-h,-gisz menettel, trillás „sarkantyúpengéssel” kerül kiemelésre. Ez a hangulat jelenik meg Bihari János d-moll „Requiem”-jének 'b,-g,-e,-cisz menetében is (lásd Ruzitska Ignác eredeti lejegyzésének 2. sorából a 2. ütemet, Bihari játékja nyomán):

Emellett Bihari „Requiem”-jében megszólal a magyar („cigány”) skála egzotikus, alsó ('a,-gisz,-f,-e) kvart-menete is.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy Mozart már a verbunkos muzsika teljes „fegyvertárának” birtokában volt, amikor az 1775. szeptember 12-én (G-dúr), októberében (D-dúr), és december 20-án befejezett (A-dúr), három „nagy” hegedűversenye készült.

A zongorafantázia 2. sorának végén felfelé hullámzó harmincketted-futamában Mozart „egymásra helyezve” rejti el a zongorafantáziában megszólaló valamennyi kvart-menetet és hangulattípust. Hasonló történik a G-dúr hegedűverseny 1. tételében, a kadencia harmincketted-futamában is (151. ütem), amelyben a d-moll hangsor felső ('a-'d), alsó ('e-'a) és legalsó ('d-'g) kvartjának egymásra helyezett, „emelkedő”, „süllyedő”, és „egzotikus” kvart-menetei rejtőznek.

A 12 fokú skálán végighullámozó, előbbi két harmincketted-futamot hasonlítsuk össze az 1790 körül keletkezett „Homoródi nótá” 7. sorával:

Hasonló módon hullámozik Lavotta János „Homoródi nótá”-jának Figura-része is. A Figura 1. és 2. ütemében „emelkedő” ('d-'e-'fisz-'g), 2. ütemében „süllyedő” ('g,-f,-esz,-d), 3. ütemében – az előbbi kettő egybeolvadásaként – „egzotikus” ('d-'esz-'fisz-'g) kvart-motívum szólal meg (lásd a 2. számú kottapéldát).

A G-dúr hegedűverseny

Mivel a stílusjegyek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a G-dúr hegedűverseny közvetlen előzménye a zongorafantázia lehetett, vegyük szemügyre a versenymű 1. tételének első és második témáját.

A versenymű 1. témáját táncos, szinkópás lüktetés hatja át, akárcsak Bihari „2 Ungarische Tänze oder Werbung” (Bécs, 1807) című verbunkos táncát (lásd alábbi kottapéldánk 2. ütemét), amelynek szinkópás lüktetésébe belehelyezkedve rögtönöz Bihari magyarosan „aprózódó” ritmikákat.

Ezzel a szinkópásan lüktető ritmikai elemmel találkozunk a D-dúr hegedűverseny 1. tételének közepén is:

A verbunkos zene stílusjegyei a csárdásban élnek tovább. Hasonló „aprózódó” ritmika szólal meg a szinkópásan, 2/4 + 2/4-es ütempárokkal lüktető „Emma csárdás”-ban is (Windt Mór szerzeménye, megjelent 1858 körül), amely Brahms II. magyar táncának a dallamforrása.

A G-dúr hegedűverseny 1. tételének 2. témájában lefelé ringatózó kvart-menetek a „hősi” hangulattípust emelik ki (106. ütem). A másodszor felhangzó téma variációs részében a hősi hangsor már verbunkos dallamgerinccé egészül ki: 'b,-a,-g,-f,-e,-d,-cisz,-h,-a

(111-117. ütem). A zongorafantázia 3. sorának végétől a 4. sor közepéig terjedő szakaszában is megfigyelhettük, hogy a „hősi” hangsor e-mollban jelent meg, majd a 6. sor közepén verbunkos dallamgerinccé egészült ki: 'c,-h,-a,-g,-fisz,-e,-disz,-cisz,-h. Míg a zongorafantázia 5. sorának közepén – az e-moll hangsor felső kvartjában – „emelkedő” (h-'cisz-'disz-'e), és „egzotikus” ('e,-disz,-c,-h) kvart-menet ringatózik, a hegedűverseny d-moll variációjában benne rejtőzik a felső kvart „emelkedő”, „süllyedő” és „egzotikus” kvartmenete is.

A G-dúr hegedűverseny 113–117. ütemében a szólóhegedűs a 'd,-cisz,-bé,-a,-gisz,-f,-e,-d magyar („cigány”) skálán, a 118–122. ütemben pedig a „hősi” 'f,-e,-d,-c,-h,-a,-gisz hangsonon ringatózik végig. Mozart valószínűleg kedvelte ezt a „hősi” témát, mert 10 évvel később – elhagyva belőle az „aprózódó” tizenhatod-meneteket – a d-moll zongoraverseny 3. tételének 2. témájaként szólaltatta meg ismét. Kottapéldánk ezt a témát mutatja be (a G-dúr hegedűverseny 1. tételének 2. témája 12. kottapéldánkban látható):

A G-dúr hegedűverseny 1. tételének 124. ütemétől e-moll szakasz következik. Ebben ismét a magyar („cigány”) skála 'e,-disz,-c,-h,-a,-gisz,-g,-fisz,-e hangulattípusa jelenik meg (lásd a 125. ütem kíséretét is). A 130. ütemtől d-mollban ismétlődik ugyanez, majd a magyar tánc a 136. ütemtől „fényes” C-dúrban folytatódik. Érdekes megfigyelni, hogy a 141. ütemtől Mozart a dallamos moll hangsor felső kvartjában „emelkedő” és „süllyedő” kvartmenetet a G-dúr hangsor felső kvartjában is megszólaltatja (d-'e-'fisz-'g – 'g,-f,-disz,-d). A 143. ütem triola-párja a verbunkos táncstílus jellegzetes ritmikái eleme (a zongorafantázia 7. sorában is van triola), míg a 145. ütem trillás, pontozott verbunkos-ritmikájával a zongorafantázia 7. sorában találkozhatunk. A magyaros epizód „fényes” D-dúrban zárul (147–150. ütem). A kíséret 'cisz-'e-'g záróakkordjának megszólalását követően, a szólóhegedűs harminckettő-futama a kadenciában már a borongós d-mollba ringatózik át, hogy még egyszer felidézze a téma „hősi” hangulatát (lásd 9. kottapéldánkban a futam 'bé,-a lezárását, majd a g2-ről lefelé ereszkedő futamban rejtőző 'g,-f,-e,-d,-cisz hangsort). Amint már megfigyelhettük, Lavotta is ilyen lefelé ringatózó „hullámban” helyezi el a c-moll Homoródi nóta 7. sorában felhangzó, „hősi” hangsort ('asz,-g,-f,-esz,-d,-c,-h), lásd 10. számú kottapéldánkat.

A zongorafantázia 7. sorának elején megszólaló, pontozott verbunkos-ritmikák és trillák a „hősi” 'c,-h,-a,-g,-fisz,-e,-disz hangulattípust emelik ki, majd az e-moll hangsor legelső kvartjában „süllyedő” hulláma ('a,-g,-f,-e) hoz hangulati kitérőt. Ezek a trillás, pontozott ritmikák augmentált értékekkel jelennek majd meg a G-dúr hegedűverseny 3. tételének g-moll verbunkosában (Andante), amely szintén a „hősi” 'esz,-d,-c,-bé,-a,-g,-fisz hangsonra épül. A lassú verbunkos 2. ütemének kíséretében (a moll hangsor legelső kvartjában felfelé „emelkedő”, 'g-'a,-h,-c kvart-menet hangként) felbukkan a h-hang, majd a verbunkos végén a cisz-hang, amely már a g-moll hangsor „egzotikus”, alsó kvart-motívumának ('d,-cisz,-bé,-a) hangjaként szólal meg.

Az A-dúr hegedűverseny

A versenymű 3. tételének Allegro részében felhangzó magyaros tánc hangulatát az Allegro előtt megszólaló, fisz-moll szakasz készíti elő. A 3. menüett-téma előtti, hét ütemes rész előkéekkel díszített nyolcadaiban, és a verbunkos „friss” táncok hangulatát felidéző tizenhatod-meneteiben a *verbunkos dallamgerinc* 'd,-cisz,-h,-a,-gisz,-fisz-'eisz,-disz,-cisz hangsora szólal meg (a disz-hang a kíséretben szerepel). Utána rövid kadencia következik, benne a magyar („cigány”) skála jellegzetes 'fisz,-eisz és 'cisz,-hisz hangulatoszlányai. Ezt követően a fisz-moll hangsor felső kvartjának „emelkedő”, 'cisz-'disz-'eisz-'fisz kvart-hullámát halljuk, majd ennek a kvart-hullámnak „süllyedő” ('fisz,-e,-d,-cisz) párja vezet rá a most már magyaros díszítésekkel megszólaló 3. menüett-témára, amely az Allegro magyaros epizódját készíti elő.

A zongorafantázia 6. sorának elején megszólaló harminckettő-futamban a magyar („cigány”) skála egzotikus 'e,-disz,-c,-h és 'h,-a,-gisz,-g,-fisz kvart-menetei szólalnak meg. Figyeljük meg, hogyan jelenik meg ez a hangulattípus az A-dúr hegedűverseny 3. tételének magyar táncában (Allegro). Az Allegro előtti szakasz felfelé tartó A-dúr hármashangzat-felbontással, elegáns előkéekkel „megpödört” nyolcadokkal zárul. A magyar táncban (a-moll) már „egzotikus” hangulatot felidézve szólalnak meg ezek az előkével megpödört nyolcadok, újabb színfolttal gazdagítva a magyar („cigány”) skála 'a,-gisz,-f,-e és 'e,-disz,-c,-h egzotikus kvart-meneteit (lásd a zongorafantázia 1. sorát). A hegedűverseny A-dúr és a-moll szakaszának összekapcsolásánál megfigyelhetjük, hogyan építi be Mozart az előkével megfricskázott kvart-lépést ('disz-'E – 'gisz-'A) az Allegro elején felhangzó magyar táncba, amely a magyar („cigány”) skála hangulatát idézi fel ('a,-gisz,-f,-e,-disz,-c,-h,-a).

Emellett megjelenik a „hősi” hangulattípus is ('f,-e,-d,-c,-h,-a,-gisz), amint azt a zongorafantáziában is megfigyelhettük. A magyar tánc variációs részében (lásd előző kottapéldánk 3. sorát), a moll hangsor felső kvartjában ringatózó tizenhatod-menetek árulják el, hogy az „egzotikus”, 'e-'f-'gisz-'a kvart-menet „emelkedő” ('e-'fisz-'gisz-'a) és süllyedő ('a,-g,-f,-e) kvart-menetek egybeolvadásaként jött létre. Az 1. zenekari közjáték mulatságosan felfelé, majd lefelé szökellő („törökös”) 1. részének dallamát Mozart az 1772-ben, Milánóban felvázolt „Le gelosie del serraglio” című, török tárgyú balettjéből vette át. Bár a zenekari közjáték 2. szakaszában Mozart az a-moll hangsor legelső kvartjában elhelyezkedő „emelkedő” és „süllyedő” kvart-hullámokat, és az ezek egybeolvadásából létre jött, „egzotikus” kvart-menetet (a-'bé-'cisz-'d) egymásra helyezve szólaltatja meg, az összefonódásból jól „kihallatszik” a bővített szekundus, egzotikus kvart-menet, amely a magyar („cigány”) skála 2. típusának legelső kvartjában helyezkedik el.

Az a-mollból e-mollba moduláló zongorafantáziával összehasonlítva szembeötlő, hogy az Allegro a-moll szakasza szintén e-mollban

folytatódik. A zongorafantázia 1. sorában felidézett magyar („cigány”) skála 1. típusánál már megfigyelhetjük, hogy ennek magyarázata a kvart-menetek összekapcsolásában rejlik. Mozart az A-dúr versenyműben egymás után idézi fel verbunkos táncstílus jellegzetes hangulattípusait. A zongorafantázia 3-5. sorából elővillanó *verbunkos dallamgerinc* (‘c-,h-,a-,g-,fisz-,e-,disz-,cisz-,h) itt már önálló variációként jelenik meg, az 1. „törökös” zenekari közjáték után.

20.

Az a-moll hangsor felső és alsó kvartjában ringatózó, „emelkedő”, „süllyedő”, és „egzotikus” kvart-meneteket Mozart az Allegro elején felhangzó magyar táncban szólaltatja meg, a *legalsó* kvartban ringatózó kvart-hullámokat pedig a „törökös” zenekari közjáték második részében „helyezi egymásra”, amint 19. számú kottapéldánk mutatja. (Az a-moll hangsor felső kvartjában ringatózó ‘e-’fisz-’gisz-’a – ‘a-,g-,f-,e hullámpár azonos az e-moll hangsor legalsó kvartjában elhelyezkedő hullámpárral.)

Az e-moll hangsor felső kvartjában lévő ‘h-’cisz-’disz-’e – ‘e-,d-,c-,h hullámpár a második „törökös” zenekari közjáték után, a hegedűs variációjában jelenik meg. (Ez az a-moll hangsor alsó kvartjának hullámpárjával azonos.)

21.

A variációban a magyar („cigány”) skála ‘e-,disz-,c-,h-,aisz-(g)-(fisz)-,e hangjai szólnak meg. Ezt a hangulattípust emeli ki az előkével megfricskázott ‘E-,disz – ,H-,aisz fordulat is.

A magyaros epizód befejező részéből a magyar („cigány”) skála felső (‘a-,gisz-,f-,e) és alsó (‘e-,disz-,c-,h) kvart-meneteinek foszlányai villannak elő (a-moll). Utána az alsó kvart-menet felső kvartmenetté alakul át, és a kadencia már e-mollban hangzik fel. A kadenciából az egzotikus magyar („cigány”) skála felső és alsó kvartjának ‘e-,disz-(c)-,h és ‘h-,aisz-,fiszisz-,fisz foszlányai villannak elő. A kadencia előtti utolsó öt ütem „süllyedő” ‘gisz-,fisz-,e-,disz kvart-hullámát a kadencia elején „egzotikus” ‘disz-’e-’fiszisz-’gisz kvart-hullám követi.

A menüett visszatérése előtt az a-moll hangsor alsó kvartjának ‘h-’cisz-’disz-’e – ‘e-,d-,hisz-,h hullámpárja szólal meg. Végül a kadencia az „egzotikus” ‘gisz-’a-’hisz-’cisz kvart-menettel ringatózik rá a 3. menüett-témára (A-dúr), amelyben már az előbbi kvart-menet „süllyedő” változata (‘cisz-,h-,a-,gisz) szólal meg.

Zongoraművek: a „Török” induló

Az A-dúr hegedűverseny 3. tételében, a 3. menüett előtt megszólaló fisz-moll szakasz hangulati párját az 1778 nyarán keletkezett A-dúr zongoraszonáta (K 331), „Török induló” elnevezéssel népszerűvé vált, utolsó tételének fisz-moll középészében találjuk meg.

22.

A középészben a verbunkos „friss” tizenhatodjai a verbunkos dallamgerincen hullámoznak végig. A variációban a fisz-moll hangsor felső, alsó, és legalsó kvartjában ringatózó, „emelkedő” és „süllyedő” hullámpárok szólalnak meg:

‘cisz-’disz-’eisz-’fisz – ‘fisz-,e-,d-,cisz ‘gisz-’aisz-’hisz-’cisz – ‘cisz-,h-,a-,gisz és ‘fisz-’gisz-’aisz-’h – ‘h-,a-(g)-,fisz. A variáció ismétlőjel utáni 7-8. ütemében magyaros záróséma jelenik meg:

23.

Ezzel a zárósémával a szintén 1778-ban komponált, C-dúr fuvola-hárfa-verseny (K 299) rondo-témájában, a hárfa felhangzó verbunkos téma 7. ütemében találkozhatunk (lásd Bónis: Mozarttól Bartókig című könyvének első fejezetét).

Hárfa

24.

Mindkét záróformula a „Ritka búza, ritka árpa...” kezdetű, magyar népies műdal „Icike, picike, de csinos” zárósémáját rejt, amely később a verbunkosból kifejlődő csárdás jellegzetes fordulatoként vált ismertté.

Az 1778 kora nyarán komponált, pontozott ritmusokkal és szinkópákkal lüktető, a-moll zongoraszonáta (K 310) 1. tételének főtémája is a „hősi” ‘f-,e-,d-,c-,h-,a-,gisz hangsorra épül:

25.

Mozart 1786. május 14-én befejezett, c-moll zongoraversenyében (K 491), a 3. tétel témája a c-moll hangsor felső, alsó és legalsó kvartjában ringatózik. Az alsó kvart „süllyedő” kvart-menete a téma megszólalásakor és az ismétlőjel utáni első ütemben, a legalsó kvart pedig az ismétlőjel utáni 6. ütemben jelenik meg. A felső kvart „süllyedő” menete a 6. ütemben szólal meg. A „süllyedő” kvartmenetek után az „emelkedő” menetek csak foszlányszerűen villannak elő. A téma dallami ringatózása hangismételekkel megszólaló, szinkópás mozgással párosul (lásd a 3. számú kottapéldánkban szereplő kapuvári páros verbungot).

26.

Amikor Mozart az 1788 július 25-én befejezett, g-moll szimfónia 1. tételének főtémáját komponálja, már a közeledő Sors lépteit véli hallani. A főtéma 7., majd sötét drámaisággal kopogató befejező ütemeiből a magyar („cigány”) skála „borzongató” ‘g-,fisz-,esz-,d-,cisz foszlányai villannak elő.

***

Ilyen titkokat rejt Mozart Salzburgban rögtönzött zongorafantáziája, amit egy kottalap üresen maradt oldalára jegyzett le, 19 éves korában. A magyar táncmuzika jellegzetes hangulattípusai szólalnak meg benne, egy hősi korszaknak állítva ezzel emléket. A kézirát később Magyarországra került, ahonnan ez a szabadon szárnyaló, különös hangulatú rögtönzés az inspirációt kapta. A Sors szándékai kifürkészhetetlenek...

Rakos Miklós